

Küreselleşmenin Dini Alandaki Etkisi Ve Ulus-Devlet

Prof.Dr. H. Ezber BODUR*

Özet:

Küreselleşme, dünya ölçeğindeki ilişki ve bağlantılara etki eden bir süreç olarak bugünün dünyasındaki olağanüstü değişimleri özetlemek üzere kullanılan bir terim haline geldi. Bilim adamları ve akademisyenler Enformasyon Teknoloji Devriminin önemli katkılar yaptığı ekonomik küreselleşme konusu üzerinde araştırmalar yaptılar.

Ticari evrenselleşme ya da ilk ekonomik küreselleşmenin doğuşunda dinin rolüne kısaca değindikten sonra küreselleşmenin dini alandaki etkisine atfedilebilecek dini çoğulculuk ve radikal dini akımların gelişmesi üzerinde duruldu. Küreselleşmenin din dahil ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki etkileri son derece menfi ve tehlikeli olmuş, böylece ulus devlet rolü küreselleşmeye karşı artmıştır. Son olarak bu makalede, bugünün küreselleşmesinin meşruluğunda, ilk Batılı global ekonomik girişimcileri haklılandıran dini karakterli tabii hukuka dayanmanın izlerini sürdürdüğü hususu da incelenmiştir. Bu nedenle, kurtuluşçu dünya dinlerinin, yayılmalarını ilk küreselleşmenin prototipi olarak görme gibi, bugünün küresel güçleri de dinin meşrulaştırmasını bilhassa evangelik Protestanlık biçiminde sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, dini çoğulculuk, ulus-devlet, Evangelik Protestanlık, kökten dincilik

The Impact of Globalization Religious Sphere and Nation-State

Abstract:

Globalization as a process effecting worldwide linkages became the term used to summarize the extraordinary changes of today's world. Social scientists and acedemicians have written many things on the issue of economic globalization to which the Information Technology Revolution has made important contributions.

Having touched on the role of religion in the rise of early economic globalization or commercial universalization in which the religion is the motive force, I have concentrated on the emergence of religious pluralism

* KSÜ. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, hebodur@ksu.edu.tr

and fundamentalist movements attributed to the impact of globalization on religious sphere. On the other hand, the effects of globalization on the social and cultural spheres are also examined in this paper. As we know, the impacts of globalization on religious on economic, social and cultural fields, including religious one are very disastrous especially within the underdeveloped and developing countries, which are non-benefi so the role of nation-states has increased significanty versus the globalization

Lastly, it has been examined in this paper that the legitimation of today's globalization retains traces of reliance on natural law with religious charecter justified the first European global economic enterprises. For this reason, just as the world religions of salvation and their missionary expansion among nations can be considered the prototype of the process of globalization, today's main global forces also used the legitimation of religion especially in the form of evangelical Protestantism.

Key Words: globalization, religious pluralism, nation-states, evangelical protestanism, fundamentalism.

Giriş:

Geride bıraktığımız yüzyılın son on yılı boyunca sosyal bilimciler, akademisyenler, kültür tarihçileri, girişimciler, politikacılar, gazeteciler kısaca toplumun her katmanından kimi bireyler arasında, yeni teknolojiler, yeni sosyal yapılar, yeni kültür ve yeni ekonomi tarafından şekillenen yeni bir dünyanın doğmakta olduğu yönünde bir anlayış yaygınlaşmıştır. Küreselleşme sözcüğü, dünya ölçeğinde tecrübe edilen hızlı değişim ve dönüşüm süreçlerini tasvir etmek üzere kullanılmaya başlamıştır.¹ Toplumların tarihsel gelişiminde gözlenen belli dönemleri vasıflamak ve açıklamak üzere çeşitli kavramların ve teorilerin üretildiği bilinmektedir. Buna göre küreselleşme elektronik iletişimde ve uluslar arası hızlı ulaşım alanındaki baş döndürücü gelişmelerin mümkün kıldığı, dünya çapındaki bağlantılar, ortaklaşa fiil ve hareketler ve uluslararası kurumsal yapıların oluşturulması ve sürdürülmesine etki eden bir süreç olarak tanımlanmaktadır.²

Modernleşme olgusunun neden olduğu değişim konusu üzerinde bilimsel çalışmalar yapan Comte, Durkheim, Weber ve Marx gibi klasik sosyologlar, teorik perspektiflerinde değişimin gelecekteki yönü hakkında küreselleşme olgusuna zımnen işaret etmişlerdir. Ancak iletişim ve bilişim teknolojilerinin dünya ticareti ve üretim sistemlerini değiştirdiği, dünyayı küçült-

¹ F. Capra, *The Hidden Connections*, Harper collins, London, 2003, s. 113

² I. Strenski, "The Religion in Globalization", *Journal of the American Acedemy of Religion*, Cilt 72, sayı: 3, September 2004, s. 631-632.

tüğü, onu küresel bir köye dönüştürdüğü çeşitli ilişki ağları yoluyla toplumlar üzerinde önemli etkilere sahip olduğu görüşü, günümüzde belli bir popülerlik elde etmiştir. Bu küresel durumun en önemli özelliklerinden birini bireylerin, malların, fikirlerin, imajların, söylemlerin, teknolojilerin, tekniklerin ve benzeri objelerin sürekli hareket halinde olmaları ve dünyada sınır tanımayan akışkanlık içerisinde girmeleri oluşturmaktadır.³ Buna göre küreselleşme, Dünya Ticaret Örgütünden kökten dinci hareketlere kadar uluslararası her türlü gelişmeyi içeren ve tarihte eşi benzeri görülmemiş bir hız, yaygınlık, genişlik ve etkinlikle benzerlerinden ayrılan bir nitelik kazandırmıştır.

Her kavram ya da teorinin bilimsel yönüne ilaveten ideolojik bir öze sahip olduğu da bir vakıdır. Bu bakımdan küreselleşme olgusu bir yandan yaşadığımız dünyanın tecrübe ettiği ciddi dönüşümleri açıklamak üzere geliştirilmiş bir kavram olmasının yanında, bünyesinde ince bir telkini ve yönlendiriciliği de barındırmaktadır. Müphemliğine ve üzerinde konsensüs sağlanabilecek bir tanımdan yoksun olmasına rağmen küreselleşme, modern dünyada oldukça güçlü ve kapsamlı süreçlerden biri olarak algılanmak suretiyle elde ettiği popülerliği sayesinde belki de önüne geçilemeyen ve durdurulamayan bir eğilim olarak lanse edilmiştir. Küreselleşmenin 90'lı yıllarda sosyal bilimler alanında giderek artan bir şekilde etkili bir konuma sahip olmasının altında, kısmen modernleşme perspektifinin bazı durumları açıklamadaki yetersizliğinin ve bu olgunun modernleşmenin yetersiz kaldığı düşünülen sorunları çözebilme izlenimi vermesinin kısmen de dönemin ruh halini yansıttığının ve bir moda eğilim olarak kendisini cazip hale getirmesinin yattığı söylenebilir.

Küreselleşme hakkında gelişen literatüre dikkatli bakıldığında farklı bakış açılarını yansıtan eğilimlere göre bu konuya yaklaşıldığına şahit olunmaktadır. Bir grup araştırmacının meydana getirdiği birinci çizgide küreselleşme, gelişmiş ülkelerin kendi ekonomik, siyasal ve kültürel yapılarını az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere empoze etme uğraşısı olarak değerlendirilebilir. Başka bir öbekte yer alan çalışmaların oluşturduğu eğilim içerisinde küreselleşmenin önlenemez ve durdurulamaz bir süreç olarak algılanmasıyla bu gelişmelere ayak uydurmadan başka bir çarenin olmadığı vurgulanarak teslimiyetçi bir görüşün izlerine rastlanır. Ayrıca küreselleşmenin olumsuzluklarına vurgu yapılarak bütünüyle karşı çıkılması gereken bir olgu olduğu yönündeki çalışmalar da bir başka kategoriye oluşturur. Öte yandan karşı konulamaz bir güç olarak küreselleşme reddedilmemekle beraber onun olumsuz yönlerine karşı çözüm üretmeyi öne süren anlayışın taraftarları da

³ A. Appadurai, "Globozation and Research Imagination", International Social Sciences Journal, Sayı 160, June, 1999, s. 229-238.

hayli kabarıktır.

Geride bıraktığımız yüzyılın son yıllarında küreselleşmenin ekonomik boyutu ile ilgili çok geniş bir literatür doğmuştur. Ancak küreselleşmenin sosyo-kültürel yönü ve bilhassa dini alandaki etkileri üzerinde yazılanların aynı yoğunlukta olduğunu söylemek zordur. Gerçi son zamanlarda bir dönem moda kavram haline gelen ve neredeyse yaşamın her alanını otomasyonun emrine veren yeni teknolojilerin, yeni kurumsal yapının, yeni kültürün ve yeni ekonominin şekillendirdiği bir dünyayı tasvir etmek üzere kullanılan küreselleşmenin, karşı konulamaz bir güç olduğu ve onun meydan okumalarına boyun eğmeden başka bir çarenin olmadığına ilan edilmesine karşın, bu olgunun sürdürülebilir olup olmadığı hususundaki tartışmalar da küreselleşmeyi hayli sorunlu hale getirmiştir. Bu bakımdan bizzat küresel aktörler, siyaset adamları, bilim adamları, toplum önderleri küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunları gidermek üzere değişik çabalar içerisine girmişlerdir.

Küreselleşmenin Dini Yüzü

Amerika kıtasının Portekizliler ve İspanyollar tarafından keşfinden sonra, o zamana kadar bilinmeyen yerlilerin yaşam tarzları ve kültürleri hakkında Avrupa'ya yoğun bir bilgi akışı olmuş ve değişik kültürlerle temasların artması sonucu Batı dünyasının düşünce yapısında önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Bilhassa XVI. Yüzyıldan itibaren, İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerin takip ettikleri merkantilist ekonomi politikası çerçevesinde, Wallerstein'in ifadesiyle Kapitalist dünya sistemi şekillenmeye başlamış, merkez olarak anılan bu ülkelerin dışındaki bağımlı ülkeler, dünya ticaretine hakim olan ülkelere ucuz iş gücü, hammadde ve çeşitli gıda malları sağlamak suretiyle "çevre" ülkeler haline gelmiştir.

Ticaretin evrenselleşmesi ya da ilk ekonomik küreselleşme diyebileceğimiz bu süreçte, dinin önemli bir rol oynadığını ve kurtuluşçu dünya dinlerinin misyonerlik çerçevesinde yayılmacılığa doğru bir eğilimi bünyelerinde barındırdıkları belirtilmektedir. Bu bakımdan Hıristiyanlık gibi dünya dinlerinin evrenselci karakteri, şüphesiz, bu ilk ticari küreselleşmenin itici güçlerinden biri olmuştur. Her ne kadar bu ilk "küresel ticaret ve din ilişkisi" hakkında çok fazla çalışma olmasa da İspanyol Dominikan Francisco de Vitoria ve Hollandalı Kalvinist Hugo Grotius gibi XVI. ve XVII. yüzyıl Hıristiyan teologları ve hukukçularının yazılarında ve öğretilerinde bu küresel ekonomik faaliyetlerin açıkça dini çerçevede meşrulaştırıldığı görülmektedir.⁴

⁴ Dinin ilk küreselleşme üzerindeki etkisi için bkz: Strenski, "The Religion in Globalization", s. 631-652

İspanyolların Yeni Dünya'daki politikalarını meşrulaştırma arayışları çerçevesinde "öteki" olarak kavramsallaştırdıkları toplulukların nasıl davranmaları ile ilgili girişimleri, skolastik felsefe ve doğal hukuk teolojisi bağlamında Katolik gelenekleri kullanmalarına yol açmıştır. Aslında XIII. Yüzyılda Hıristiyan ilahiyatçı Aquinumlu Thomas'ın insanların tabii eğilimleri ile ilgili doğal hukukun Hıristiyan versiyonunu geliştirdiğini bilmekteyiz. Böylece XVI. Yüzyılda İspanya ve Portekiz dini çevrelerinde küresel ticaret kavramını Hıristiyan teolojisi çerçevesinde ele alan ve İspanyolların Yeni Dünya'daki emperyal politikalarını onaylayarak yerlileri "doğal köle" olarak sayan bir Hıristiyan ilahiyatçı ve hukukçu zümresi var olmuştur.⁵ O halde, Hıristiyanlık temelinde doğal hukuk anlayışına dayalı liberal yönü ağır basan hukuki düzenlemelerin ilk ekonomik küreselleşmede etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Bilindiği gibi Amerika Protestanlığı, Weber'in kapitalizmin doğuşunda oldukça etkili olduğuna inandığı Protestanlığın Kalvinci kanadının güçlü etkisi altındadır. Sosyal ve siyasal şartların, dini dünya görüşlerinin gelişmesine etki ettiğini ancak, bunun insanların yaşamlarının maddi düzenlemelerinin yan ürünü olarak da görülmemesi gerektiğini belirtmekte yarar vardır. Dini perspektiflerde meydana gelen değişimler ve gelişmeler de kimi zaman ve şartlarda sosyal hayat üzerinde etkili olabilmektedir.⁶ Buna göre küreselleşmenin bu iki sürecin karşılıklı etkileşiminde önemli rol oynadığı ve küresel güçlerin takip ettikleri dış politikalarında dinselliğin, görünürde olmasa da temel de etkili bir faktör olduğu ileri sürülmektedir.

İlk küreselleşmenin aksine son yıllarda oldukça geniş bir süreç olarak gözlenen küreselleşme olgusunda dinden çok tamamen seküler karakterdeki yeni kültürel ve bilhassa teknolojik güçlerin etkili olduğu ifade edilmektedir. Ancak Hıristiyan teologların evangelik kalıntıları hala yaşamaya devam etmekte ve bu süreçte meşrulaştırıcı bir amil olarak yararlanılmaya çalışılmaktadır. Hatta Avrupa, XIV. Yüzyıldan dinin temelinde yer aldığı bu ilk ticari evrenselleşme süreciyle, bir kültür ve din olarak⁷ günümüzdeki Avrupa Birliği bloklaşmasının da işaretini vermiştir.

Küreselleşmenin temel belirtileri olarak dört yüzünden söz eden ve bunlardan biri olarak da Evangelik Protestanlığın üzerinde duran din sosyologu Peter Berger'in çoğulculuk, pazar ekonomisi ve demokrasi yanlısı bir söylemi içeren bu analizi⁸ kapitalist sistemin gelişmesinde üç farklı aşama

⁵ Strenski, *The Religion in Globalization*, s. 638

⁶ N. Ring, *Introduction to the Study of Religion*, Orhis Books, New York, 1998, s. 240-255

⁷ İ. Ortaylı, *Milliyet Pazar*, 24.04.2005

⁸ A.Y. Sarıbay, "*Yirmibirinci Yüzyıla Doğru Global Kapitalizm, Oryantalizm, Yerlilik*", (Der: F. Keyman-Y. Sarıbay), *Global-Yerel Eksende Türkiye*, Alfa Yay., İst., 2000, s. 10

14 ■ Küreselleşme Ve Dini Çoğulculuğun Ulusal Bütünlük ..

belirleyip her bir endüstrileşme safhasının belli bir dini tepkiyi doğurduğunu belirten Holland ve Henriot'un açıklamalarıyla uyumaktadır.⁹ Buna göre kapitalist ekonomik modelin giderek küreselleşmesiyle merkezin kendi kültürel hegemonyasının bir aracı olarak çevreyi etkisi altına alma teşebbüsü çerçevesinde buna uygun dini değişimin meydana geldiğinden söz edilmektedir. Bu manada global küresel güçlerin çevreyi kendi hegemonik kültürüne dahil etme girişimi karşısında zaman zaman geliştirilen projeler kapsamında dini boyutta, tolerans ve hoşgörü temelinde bir çeşitliliği teşvik ettikleri de anlaşılmaktadır.

Küreselleşmenin ya da oluşturulmaya çalışılan küresel medeniyetin kendine özgü bir din anlayışının geliştirilmesi yönündeki çabalar, küreselleşme literatüründe kendisine yer bulmaya başlamıştır. Bu medeniyetin özünü oluşturacak ve onu biçimlendirecek olan din anlayışını; dini farklılıklara karşı hoşgörülü olma, dini ifade ve kanaat özgürlüğünü benimseme, demokrasi ve piyasa ekonomisi yanlısı bir söyleme bağlı olma gibi unsurları içermesi Evangelik Protestanlığa küresel bir misyon yükleme izlenimi vermektedir. Nitekim tüm büyük dinlerin çeşitli toplumlardaki değişik yansımalarının aslında tek bir hakikatten kaynaklandığını ifade ederek felsefi planda dini çoğulculuk perspektifi geliştiren John Hick, Wilfred Cantwell Smith ve Stephen Evans¹⁰ gibi araştırmacılar küresel medeniyetin temelini oluşturacak dinin Judeo-Hıristiyan gelenek olduğunu zımnen ifade etmektedirler.

Neo-liberal yapılanmanın duayenlerinden olan ekonomist Friedrich Hayek ve sosyolog Peter Berger gibi kapitalist ekonomik formların kültür üzerindeki etkilerini inceleyenler siyasal vatandaşlığın büyük ölçüde dayandığı temel olan özgeciliğin (altruizm) ilk kazanıldığı yerin aile olduğu noktasında hemfikirdirler. Yine neo-liberal teorisyenler kapitalist toplumlarda bireye aidiyet ve kimlik kazandıran kurumlara olan ihtiyacı vurgulamışlardır. Bu çerçevede Hayek, aile değerlerini ve ortak amaçlar etrafında oluşturulan toplumsal değerleri onaylamayan bireyciliğin sahte olduğundan söz etmektedir. Berger de Kapitalist Devrim isimli kitabında bireysel otonominin özgürlükler ve sorumluluklar arasındaki nazik dengeye dayandırılmasının gerektiği üzerinde durmuştur.¹¹

Küreselleşme, Dini Çoğulculuk ve Fundamentalizm

Ekonomik küreselleşme ile ilgili analizlerde bulunan sosyal bilimci-

⁹ B. Hargrove, *The Sociology of Religion*, Illinois: Harlan Davidson, 1989, s. 305.

¹⁰ C. S. Evans, *Philosophy of Religion, Thinking About Faith*, Intervarsity Press, Illinois, trs., s. 159- 184.

¹¹ J. Z. Muller, "The Future of Capitalism", *Dialogue*, Sayı 85, 1989, s. I-7.

ler, bu sürecin temel eğilimlerinden biri olarak¹² çoğulculuktan söz etmişlerdir. Öte yandan “küreselleşme ve din” konusuna doğrudan veya dolaylı atıfta bulunan çalışmalarda, küreselleşmenin dini alan üzerindeki yansımaları, dini çoğulculuk ve köktendinci eğilimlerin gelişip güçlenmesi biçimindedir.

Küreselleşme teorisyenlerinden biri olan Robertson,¹³ bu olgunun bir yandan homojenlik ve evresellik yönündeki eğilimden oluşan boyutu yanında partikülaristik ve heterojenliğe doğru eğilimi içeren bir diğer unsur olmak üzere iki ana bileşenden meydana geldiğini vurgulamaktadır. Çeşitli yönleriyle küreselleşme konusunu ele alan çalışmaların temel referanslarından biri haline gelen bu bakış açısına göre küreselleşme kültürleri bütünleştirdiği kadar dini hareket ve cemaatleşme de dahil yerelliği artırmakta ve bu dinsel oluşumları küresel ölçekte bir şebekeleşmeye sokmaktadır. Bu bağlamda bir çok dinsel grup küreselleşmenin temel karakteristiklerinden biri olan iletişim ve ulaşım sistemlerinin gelişmelerinden yararlanarak faaliyet çeşitliliği ile bu süreci kendi çıkarları yönünde kullanmaya başlamışlardır.

Sanayileşmiş batılı ülkelerde neredeyse Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devletin resmi din üzerindeki gözetim ve hakimiyeti korunmuştur. Daha sonraları geleneksel dini bünye içerisinde farklı dini oluşumlardan yeni dini hareketlere kadar geniş bir yelpazenin meydana getirdiği dini alanda çeşitli hareket ve oluşumlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen genelde çoğunluğun bağlı olduğu resmi kiliselerin devlet desteğinde varlıklarını sürdürmeleri dini plüralizm yerine belki sınırlı bir çoğulcuğu yansıtır gözükmektedir.¹⁴

Wilson, Berger ve Luckmann gibi birçok din sosyoloğu yeni dini hareket ve cemaatlerin çoğalmasıyla inanç birliğinin zedeleneceğine ve formal dinin etkisinin giderek zayıflayacağına vurgu yapmaktadır.¹⁵ Dini çoğulculuk bağlamında Berger, dinin birleştirici semboller ve dünya görüşü sağlayıcı fonksiyonunun kaybolacağından bahsederek dünya görüşlerinin çoğulculuğunun tüm dünya görüşlerinin nisbîleşmesine yol açacağını belirtmekte, bunların üzerinde bir şüphenin oluşacağını bu durumun da bireyde anomi duygusu yaratarak krize neden olacağı ihtimalini dile getirmektedir.¹⁶ Böyle-

¹² M. Warburg, “*Religious Organizations in a Global World a Comparative Perspective*” The Spiritual Supermarket: Religious Pluralism in the Twenty First Century, London School of Economics (4K), April 19-22, London, 2001 (Bildiri)

¹³ Bkz.: R. Robertson, “*A New Perspective on Religion and Secularization in the Global Context*”, (ed. J. Hadden-A. Shupe) *Secularization and Fundamentalism Reconsidered*, vol. 3, Paragon Hause, New York, 1989, s. 63-77.

¹⁴ Din ve devlet arasındaki ilişki ile ilgili ana tipler hakkında bkz: G. Vernon, *Sociology of Religion*, McGraw-Hill, New York, s. 251-263.

¹⁵ Haralambos, *Sociology*, s. 487-488

¹⁶ Roberts, a.g.e., s. 304-305.

ce Berger, ortaklaşa paylaşılan inançların, değerlerin ve sembollerin toplumsal bütünlüğü sağlamadaki fonksiyonuna dikkat çekerek dini plüralizmin toplumun istikrarına ve işleyişine ciddi tehdit oluşturabileceğini belirtmektedir. Bilhassa gençler arasında yayılma istidadı gösteren yeni dini hareketler ve cemaatlerin her birinin yalnızca kendilerinin temsil ettiği dinin doğru olduğunu belirtip diğerlerinin yanlış olduğunu vurgulamalarının ve aynı zamanda çok az sayıdaki taraftarlarının inançlarını meşrulaştırmalarının toplumda bir çatışmaya neden olabileceği, aynı zamanda da formal dinin toplumsal dayanışmayı sürdürme yönündeki fonksiyonunun kaybolmasına neden olacağı ifade edilmektedir.

Küreselleşmeyle ilintili olarak gelişen dini çoğulculuk perspektifinin gelişme alanı bulduğu ve bunun dünya ölçeğinde gerçekleştirilmesine demokratikleşme çerçevesinde önem vererek politik hedef haline getiren ABD'nin dini hayatında bu bakış açısının rolünü tetkik edebiliriz. Aslında ABD'nin dini manzarası yakından incelendiğinde çoğulculuk yönündeki gelişmeleri besleyen anlayışların, Amerikan toplumunun kendine özgü şartlarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülür. Yakın zamanlara kadar Protestan ve Katolikler gibi Hıristiyanlık içerisindeki mezheplerle Hıristiyan olmayan diğer dini oluşumlar arasındaki kanlı çatışmaların mevcudiyeti, toplumsal bütünlüğü sağlamada sosyal bilimcileri yeni model arayışlarına yönlendirmiştir. Protestan kültürün ağırlığına rağmen ABD'de devletin resmi dini statüsünü elde etmiş geniş bir taraftar kitlesine sahip dini bir gelenek olmamıştır.¹⁷ Yani ABD'de din ve devlet arasındaki ilişki tipi devletin genelde dini desteklemesi ancak herhangi bir din lehinde bir tercih belirtmemesi şeklindedir.¹⁸ Ancak, dini çoğulculuk retoriği bağlamında Berger'in küreselleşmenin dört belirtisinden biri olarak kavramsallaştırdığı "Evangelik Protestanlık"ın¹⁹ veya daha kapsayıcı olan yeni Hıristiyan sağın toplumu hıristiyanlaştırma projesine yönelik faaliyetleri burada dahi dini çoğulculuk kavramına yüzeysel bir bağlılığın ifadesi olarak görülebilir.

Küreselleşmenin dini alan üzerindeki yansımalarının dini çoğulculuk ve köktenci eğilimlerin gelişip güçlenmesi biçiminde oluştuğunu belirtmiştik. Bu bağlamda küresel ekonominin önemli finansal kurumlarından biri olan Dünya Bankasının sponsorluğunda tertip edilen "Küreselleşme ve Ah-

¹⁷ Ö. Çaha, "Amerikan Modeli: İnanç ve Özgürlüğün Buluşması", Liberal Düşünce, Yıl 8, Sayı 30-31, Bahar-Yaz 2003, s. 31-38

¹⁸ Vernon, Sociology of Religion, s. 257

¹⁹ A. Y. Sarıbay, "Yirmibirinci Yüzyıla Doğru Global Kapitalizm, Oryantalizm, Yerlilik", a.g.e., s. 10; Evangelik Protestanlık hakkında bkz.: R. B. Fowler, "Modern Amerikan Toplumunda Din ve Siyasal Kültür", Liberal Düşünce, Yıl 8, Sayı 30-31, Bahar-Yaz 2003, s. 53-57.

lak” konulu bilimsel toplantılar²⁰, bazı sosyal bilimcilerin, politikacıların, George Soros gibi bazı başarılı küresel spekülâtorlerin, yeni ekonomi ile ilgili önerileri ve düzenlemeleri ve finansal akışkanlıkların yeni değerlere göre organize edilmesi çalışmaları, küreselleşmenin sürdürülebilir hale getirilmesi yönünde ekonomi politikasının oluşturulmasında ahlak ve manevi değerlerin hesaba alınmasının gereğini vurgulayan girişimciler olarak görülebilir.

ABD’de Evangelik Protestanlık ya da Ahlaki Çoğunluk hareketinin söylemleri, neo-liberal doktrin çerçevesinde G-7 Ülkeleri tarafından kuralları oluşturulan yeni kapitalist ekonomi ile örtüşmektedir. Bu nedenle liberal söylemli, ılıman görünüşlü dini oluşumlara hatta oyunun kuralları çerçevesinde kalması şartıyla köktendinci radikal gruplara, dini motifli siyasal yapılanmalara dini çoğulculuk konsepti içerisinde fırsat tanındığı, ya da bu tür dinsel hareket veya cemaatlerin küresel güçler tarafından kayrıldığı görülmektedir.

Taftarların sayısının birkaç yüz ya da bini geçmediği çok sayıdaki dini grupların faaliyetlerine bilhassa ABD veya diğer sanayileşmiş ülkelerde izin verilmesi, bir yandan neo-liberal ekonomik modelin olumsuz sonuçlarını hafifletme amacına yönelik fonksiyon icra ettiğine inanılması diğer yandan da rekabeti temel paradigma haline getiren küreselleşme söylemi şartları altında seçme özgürlüğünün pratiği olarak belirtilmektedir.²¹ Ancak serbest piyasa ekonomisi mantığı çerçevesinde dini tercihin yapılması anlayışı, hem dini grubun taraftarlarına ya da sempatizanlarına uygun dini dünya görüşünün üretilmesi ve hem de bu gruba mensup olan bireylerin kendi dini anlayışlarının ve dünya görüşlerinin meşru olup diğerlerinin yanlış olduğu şeklinde bir ayrımcılığa yol açarak toplumda bir çatışma nedeni olabilecektir. Böylece kutsallıkla ilgili farklı yorumların yol açtığı inanç karmaşası, birey ve toplum sağlığını tehdit etmek suretiyle sosyal düzeni ve istikrarı bozma potansiyeli taşımaktadır. Aslında çeşitli dini hareket ve cemaatlerin medyadan eğitim faaliyetlerine kadar global ölçekte değişik faaliyet ağlarıyla kendi kapalı alanlarında ürettikleri kutsallıkları²² kamusal hayata taşıyarak hem meşrulaştırma yollarını aradıkları hem de toplumu dönüştürmeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu tür dini oluşumların toplumda dizentegrasyona yol açtığı, kültürel gelişmeye hiçbir katkısının olmadığı ve bu surette bunların birer sivil toplum organizasyonu olarak da görülmemesi

²⁰ Strenski, *The Religion in Globalization*, s. 632

²¹ Bkz. Roberts, *Religion in Sociological Perspective*, s. 304-310; Çaha, “Ameriken Modeli”, s. 15-44.

²² Bkz. N. Göle, *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 10-17

gerektiği ifade edilmektedir.

Dini hareket ve cemaatlerin kendi bünyelerinde bir plüralizmden ve sivillikten söz etmek mümkün değildir. Demokratik kültürden oldukça uzak, merkezîyetçi bir organizasyon tipiyle karakterize olan bu tür oluşumlarda grup içi tüm faaliyetler liderin onayı ile gerçekleşirken, hareketin genişlemeye yönelik tüm faaliyetleri ile ilgili kararlar merkezden alınmaktadır. Ayrıca grup üyeleri tutum ve davranışlarında özgür olmadıklarından kendilerini grup liderlerinin din dâhil her alandaki açıklamalarını ve yorumlarını tek doğru olarak kabullenmek mecburiyetinde hissetmektedirler. Bu münasebetle liderin dini konulardaki yaklaşımları tamamen grubun çıkarlarına hizmet edecek şekilde dizayn edilmelerinden dolayı tek yanlılığı içermektedir. Bu cümleden olarak ülkemizde popüler dini cemaatlerden biri olarak görülen F. Gülen Cemaati'nin lideri her ne kadar ılımlı İslamcı bir portre sunmuş olsa ve görülen bazı çevrelerce geniş görüşlü ve modern bir lider olarak takdim edilse de bizzat kendisi cemaat oluşumu içerisinde bireysel düşüncelerin gelişmeyeceğini kabul etmektedir.²³ Yine aynı cemaatle ilgili değerlendirmelerde bulunan bir çalışmada da Gülen'in söylemlerinde sivil toplum kavramlarına çok sık yer vermesine karşılık bu cemaatin sivil toplum örgütü olmadığını altı çizilmektedir.²⁴

Küreselleşmenin dini alan üzerindeki yansımalarından birisinin dini çoğulculuk olduğunu belirttikten sonra bu sürecin, kökten dinci eğilimlerin bilhassa siyasal İslam'ın gelişip güçlenmesinde de etkili olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda küreselleşmenin ve bununla birlikte günümüzdeki sosyal değişim süreçlerinin İslam coğrafyası üzerindeki etkisi, dışsal bir faktör olarak, İslam'ın genişleme ve yoğun toplumsal nüfuzu biçimindeki eski iç dinamik kalıplarını harekete geçirmek şeklinde görülmektedir. Bu bağlamda, eski iç dinamiklerin yanında bu siyasal etki, evrensel değerlere ve kurumlara karşı, "İslami bilimden", "İslami insan haklarına" kadar reaktif İslami alternatifin ve karşıt evrenselciliğin üretilmesi²⁵ ve bu gelişmelerin fundamentalist eğilimleri içererek siyasal İslam'a yol açması bilinmektedir.

Temel küreselci aktörler, yeni küresel ekonominin, daha çok gelişmekte olan hatta dördüncü dünya denilen sanayileşmiş ülkelerdeki yoksul halk üzerindeki tehlikeli sonuçlarının iyice gün yüzüne çıkmaya başlamasıyla, bu süreci din dâhil çeşitli meşrulaştırma araçlarından yararlanarak

²³ N. Sevindi, *Fethullah Gülen ile Global Hoşgörü ve New York Sohbeti*, Timaş Yay., İstanbul, 2000, s. 131-136

²⁴ F. Başkan, "Küreselleşme, Sivil Toplum ve Fethullah Gülen", *Global-Yerel Eksende Türkiye*, s. 273-293

²⁵ Said Amir Arjomand, "Islam, Political Change and Globalization" *Thesis Eleven*, sayı 76, February 2004, s. 10.

haklılandırmaya çalışmaktadır.

Bu perspektiften yola çıkarak, küresel güçler, zaman zaman Avrasya ve Orta Doğu kavşağında bulunan jeostratejik öneme haiz bulunan ülkemiz için ılımlı İslam ülkesi modeli rolü biçmekte ve laik, çağdaş, demokratik, hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti, Orta Doğu'nun halkının çoğunun müslüman olduğu Arap ülkeleriyle aynı konuma getirilmek istenmektedir. Şüphesiz böyle bir yaklaşımın, hem ülke bütünlüğümüz açısından hem de bölge barışı bakımından tehlikeli olabilecek sonuçlar doğurabileceğini söyleyebiliriz.

Bu türden yapay rol tanımlamalarına karşı Türk ulusu, laikliği sosyal dokusunun temelini yerleştirmiş ve bu değeri içselleştirmiş olarak, laik, çağdaş, demokratik tavır ve duruşuyla en güzel cevabı vermektedir. Ancak ülkemizde sayıları çok fazla olmamasına rağmen yine de bu türden ılımlı İslam modeli yakıştırmamasını gönüllü sahiplenecek dini oluşumlar da yok değildir. Nitekim bazı akademisyenlerin, politikacıların ve basın mensuplarının çeşitli saiklerin etkisiyle ılımlı İslamı temsil ettiği söylenen cemaat ve hareketlerin faaliyetlerini destekleyerek halk katında pek fazla itibar görmeyen küresel değerlerin, dini söylemlerle popülerleştirilmesini sağlamak suretiyle küresel güçlerin çıkarlarına hizmet edeceğini belirtmekte yarar vardır.

Küreselleşme Sürecinde Din ve Ulus-Devlet

Bilindiği gibi “yeni ekonomi” olarak isimlendirilen küresel kapitalizmin kuralları geride bıraktığımız yüzyılın son on yılında ortaya çıkmış iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler yoluyla küresel finansal ağlar etrafında yaygınlaşmıştır. Toplumlar arasında gözlenen sosyal ve kültürel farklılığa rağmen bugünün dünyası, tarihte ilk defa bir dizi ortak kurallara göre organize olmaya zorlanmaktadır.

Sanayileşmiş Grup-7 ülkeleri ve onların Dünya Bankası, IMF ve Doğu Ticaret Örgütü gibi finansal kurumları tarafından serbest ticaret etrafında kuralları oluşturulan yeni küresel ekonominin sürdürülür olup olmadığı hususunda tartışmalar giderek yoğunluk kazanmaktadır. Bu nedenle, sayıları her geçen gün artan pek çok bilim adamı, siyasetçi, gazeteci ve kanaat önderleri yeni ekonomik düzenin yoksunluğun, işsizliğin, sosyal gelir dağılımının bozulması, sosyal eşitsizlik ve yabancılaşma gibi birbiri ile ilişkili çok sayıdaki menfi sonuçların görülmeye başlamasıyla bu sürecin bu haliyle sürdürülemez olduğunu ifade etmişlerdir. Hatta oldukça başarılı küresel finansal spekülâtör olan George Soros, “piyasa ekonomik küreselleşmenin

20 ■ Küreselleşme Ve Dini Çoğulculuğun Ulusal Bütünlük ..

dayandığı neo-liberal doktrini fundamentalizm”²⁶ olarak değerlendirmiş, fundamentalizmin her çeşidi gibi oldukça tehlikeli olduğunu vurgulayarak bu küresel ekonominin sürdürülebilirliğini temin etmek için tedbirler alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Küreselleşmenin sosyal ve kültürel alandaki yansımaları da oldukça tehlikeli sonuçlarını gözler önüne sermektedir. Bu çerçevede, küresel finansal ağlar yoluyla sermaye küreselleşirken emek lokal kalmış ve eski gücünü yitirmiştir. Bugün birçok işçi ister sendikalı ister sendikasız olsun, daha yüksek ücret elde etme veya daha iyi çalışma koşullarına kavuşmak için mücadele etmeyi işini kaybedeceği ya da iş yerinin başka bir yere taşınması korkusuyla göze alamamaktadır. Küreselleşmenin sosyal alandaki yansımalarının en önemli tehlikeli sonuçlarından biri işçi sınıfının yapısını değiştirerek toplumsal huzursuzlukları artırmasıdır.

Ayrıca küreselleşme, sanat, bilgi, eğlence ve diğer kültürel ifadeler üzerinde etkili olmaktadır. Enformasyon Teknoloji Devrimi tarafından derinden etkilenen kültür, ciddi bir dönüşüme maruz kalmaktadır. Bu nedenle bilhassa küresel haber ağları yoluyla sosyo-kültürel değerlerde meydana gelen aşınma, toplumsal entegrasyonda oldukça fonksiyonel olan değer konsensüsünü olumsuz etkileyerek, kaosa, düzensizliğe ve anomiyeye yol açmaktadır. Böylece otomasyona dayanan küreselleşmenin sosyo-kültürel yansımaları insani değerleri reddetme ya da görmezlikten gelme biçimi de gözlenmektedir. Kültür erozyonunun olumsuz toplumsal etkileri, hatta toplumda dizentegrasyona yol açabilecek tehlikeli sonuçları karşısında ulusal değerlerin bilhassa çeşitli mekanizmalarla yeni yetişen kuşaklarda içselleştirilmesini sağlamak ulus-devletin²⁷ önemini daha da artırmaktadır.

Yukarıdaki analizler ışığında ekonomik küreselleşmeye denk düşen liberal teolojiler çerçevesinde ülkemizde dini çoğulculuk, hoşgörü, diyalog gibi kavramların bazı dini hareket veya cemaatler tarafından her türlü çatışmayı önleyen sihirli birer formül olarak takdim edildiğine şahit olunmaktadır. Aslında bu tür söylemlerin kullanılması, dini oluşumların faaliyetlerini meşrulaştırma amacına yönelik girişimler olarak görülebilir. Öte yandan, iletişim ağlarının sağladığı imkânlardan yararlanarak bu hareketlerin evrensel boyuta taşınma gayesi içinde oldukları anlaşılmaktadır. Hristiyan dünyasında geliştirilen diyalog girişimleri, Batı medeniyetinin kendini eşsizleştirme gayretleri sonucunda kendi dışındakileri ve bu arada İslam Medeniyetini çatışma kaynağı görüp hoşgörü ve diyalog yoluyla bunları hizaya getirme

²⁶ Capra, *The Hidden Connections*, s. 137.

²⁷ Geniş bilgi için bkz: “*Cumhuriyet, Atatürkçülük ve Küreselleşme*”, Cumhuriyet ve küreselleşme, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 2002, s. 177-199.

izlenimi vermektedir.

Bilindiği üzere sevgi, saygı, orta yol, hoşgörü ve uzlaşma gibi insani temel değerler, Yesevi, Mevlana, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş Veli ve Mustafa Kemal Atatürk gibi Türk ulusunun önemli şahsiyetleri ve değerlerinin fikir süzgeçlerinden geçip zenginleşerek Türk toplumunun inşasında ve şekillenmesinde son derece önemli olmuşlardır. Bu bakımdan özünde partikülaristik ve ayrımcı eğilimleri barındıran ve etrafında topladığı az sayıdaki insanı dini değerleri kullanarak şahsi çıkarları etrafında mobilize etmeye çalışan şeyh ve hoca efendi gibi isimlerle anılan tarikat ve tarikat benzeri oluşumlar, dini motifli hareketler ve cemaat liderlerinin modern kavramlara söylemlerinde yer vermeleri gerçek niyetlerini gizlemeye yönelik girişimler olarak değerlendirilmelidir.

Bilindiği gibi modern, laik, ulus-devlet modelinde Türkiye Cumhuriyetini kuran Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin aydınlanma çağı olarak değerlendireceğimiz reformları ivedilikle uygulamaya sokmuş, bu çerçevede tekke ve zaviyelerin faaliyetlerine son vererek eğitimde birliği sağlamıştır. Bazı Orta Doğu ülkelerinde kimi liderler de zaman zaman reform denemelerinde bulunmuş, ancak başarılı olamamışlardır. Mesela Mısır'da reformist çabalar çerçevesinde oluşturulan yeni kurumlar, eskilerini ortadan kaldırarak bir arada faaliyetlerini sürdürmek suretiyle dual bir yapı meydana getirmişlerdir. Bu tarihsel arka plan, her fırsatta yönetimi ele geçirmek isteyen İslamcı grupların sayılarının artmasına neden olmuş, her türlü başarısızlıktan modern yapı ve kurumlar sorumlu tutulmuştur.²⁸ Hatta halkı müslüman olan ülkelerde sayıları çok az da olsa şiddete başvuranların ve bunu küresel boyuta taşımak isteyenlerin insanlık ve din dışı eylemlerine bakarak barışı, sevgiyi ve saygıyı temeline yerleştiren İslamiyet'i her fırsatta terörle özdeşleştirmeye çalışanlara fırsat tanıyanlar, büyük ölçüde bu tür geleneksel kurumlardan beslenmişlerdir.²⁹

Sosyolog Rosabet Moss Kanter işletme ve küresel ekonomi ile ilgili World Class Thriving Locally in the Global Economy kitabında küreselleşme sürecinde önemli olarak gördüğü mobilite, eşzamanlılık, by-pass ve çoğulculuk gibi küreselleşmenin dört trendinden söz etmiştir.³⁰ Dini organizas-

²⁸ A. Dessouki, "The Resurgence of Islamic Organizations in Egypt: An Interpretation", The Islamic World and Japan, The Japan Foundation, Tokyo, 1981, s. 359-374.

²⁹ Ü. Günay, "İslam Dünyasında Gelenek, Değişme, Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler", Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Din ve Devlet İlişkileri Sempozyumu, K.S. U. Yayınları, Kahramanmaraş, 1998, s. 69- 71 .

³⁰ M. Warburg, "Religious Organizations in a Global World a Comparative Perspective", The Spiritual Supermarket: Religious Pluralism in The Twenty First Century, April 19-22-2001, (Bildiri)

22 ▪ Küreselleşme Ve Dini Çoğulculuğun Ulusal Bütünlük ..

yonların işleyiş durumları hakkında bize fikir verecek olan bu kitaptaki dördüncü eğilimi plüralizm oluşturmaktadır. Kanter, bir zamanların egemen çoğunluk kültürlerinin günümüz dünyasında artık etkin olmadığını belirtmektedir. Bu çerçevede bu küreselleşme trendlerinden bilhassa sonuncusunun yansımalarını ülkemizde farklı dini organizasyonlar içerisinde analiz edebiliriz.

Her şeyden evvel dini hareket ve cemaatler kendi içerisinde plüralistik ve sivil bir yapıyı sergileyerek demokratik kültürden oldukça uzak, hayli merkezîyetçi bir organizasyon tipiyle karakterize olmaktadır. Bu çerçevede eğitimden sağlığa kadar her türlü organizasyon biçimiyle çeşitli faaliyetlerin hayata geçirilmesi hep liderin onayıyla gerçekleşirken, hareketin genişleme sürecindeki en ince ayrıntıya kadar kararlar merkezden alınmaktadır. Yani grup içerisinde bir plüralizmden ve sivillikten söz etmek mümkün değildir. Mesela ülkemizde en popüler cemaatlerden biri olarak görülen Fethullah Gülen Cemaati'nin lideri, her ne kadar ılımlı İslamcı bir portre sunsa ve bazı çevrelerce geniş görüşlü ve modern bir lider olarak takdim edilse de bizzat kendisi cemaat oluşumu içerisinde bireysel düşüncelerin gelişemeyeceğini kabul etmektedir.³¹

Kısmen demokratikleşmenin yol açtığı özgür ortamda, kısmen de küreselleşmenin plüralistik biçimde tezahürü sonucu bu tür cemaatlerin hoşgörü, çoğulculuk ve diyalog gibi küresel kavramları söylemleri içerisinde sık kullanarak bunları benimsemiş gözükme cemaatlerinin aktivitelerini meşrulaştırma vasıtaları olarak değerlendirilebilir. Aslında sevgi, saygı, orta yol, hoşgörü ve uzlaşma gibi temel değerler Yesevi, Mevlana, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş Veli ve Mustafa Kemal Atatürk gibi şahsiyetlerin fikir süzgeçlerinden geçip zenginleşerek Türk toplumunun inşasında son derece önemli olmuşlardır. Bu bakımdan özünde "partikülaristik" eğilimleri barındıran ve bu özelliğinden dolayı çeşitli faktörlerin etkisiyle etrafında topladıkları az sayıdaki insanları mobilize eden şeyh, hoca efendi gibi isimlerle anılan bu tarikat benzeri oluşumlar ve cemaat liderlerinin, kendi çıkarları doğrultusunda her türlü modern kavramları kullanma eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır.

Küreselleşme olgusunun bir yandan sekülerleşmeden taviz vermediğini diğer yandan da çeşitli dini oluşumların kendilerini ifade etmelerine yeni imkânlar sunduğunu belirtmiştik. Bu çerçevede sözcümleri kilisenin kurtuluşu, bireysel ruhlarla ilgili görmeyip sosyal, siyasal ve ekonomik dü-

³¹ N. Sevindi, *Fetullah Gülen ile Global Hoşgörü ve New York Sohbeti*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s. 131- 136.

zenin dönüşümüne yönelik çabalar biçiminde değerlendirilmesi, bununla ilişkili olarak yeni taraftar kazanma usulleri ve metotları kısa zaman içerisinde iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki yoğun gelişmelerin tesiriyle başka toplumlarda da görülecektir. Bu yüzden çeşitli dini hareket ve cemaatlerin medyadan eğitim faaliyetlerine, sağlıktan finans kuruluşlarına kadar kültürel, finansal ve eğitimsel çeşitli faaliyet alanlarıyla ve değişik propaganda usulleriyle global ölçekte şebekeleşerek genişleme faaliyetleri gözden kaçmamaktadır. Taraftar kitlesi itibariyle çok fazla olmayan ancak istatistiksel olarak sayıları hayli kabarık yeni tarikat ve cemaat tipi organizasyonlar, faaliyet zenginlikleriyle kendi kapalı alanlarında ürettikleri kutsallıkları kamusal hayata taşıyarak hem meşrulaştırma yollarını aramakta hem de toplumu dönüştürmeyi amaçlamaktadır.³² Böylece kutsallıkla ilgili farklı yorumların yol açacağı inanç karmaşası hem birey hem de toplum sağlığını tehdit etmek suretiyle sosyal düzen ve istikrarı bozma potansiyeli taşıyacaktır

Günümüzde yaşanan neo-sekülerleşme diyebileceğimiz süreç içerisinde klasik sosyolojik teorilerin toplumun gelişmesiyle dinin önemini giderek kaybolacağı şeklindeki öngörülerinin pek doğrulanmadığı görülmektedir.³³ Parsons ve Bellah gibi sosyologların sekülerleşme ile ilgili yorumları dinin toplumsal otoritesinin kaybolmasından çok onun evrim süreci içerisinde değişik tarzlarda kendisini yeniden ifade etmesi şeklindedir.³⁴ Şüphesiz dinin modern sanayi toplumlarında değişik yüzlerle ortaya çıkması bu olgudan yararlanmak isteyen birçok insanın iştahını kabartmış ve bu alanda yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Doğruyu yalnızca kendilerinin temsil ettiğine inanan dini hareket ve cemaatler diğerlerini dışlayarak ana dini bünye ile ve onun içinde meydana çıkan diğer gruplarla ya çatışmaya girmişler ya da çatışma potansiyeli taşıyarak sosyal dayanışmayı sosyal dayanışmayı ve entegrasyonu tehdit etmişlerdir.

Bir toplumda değerler üzerinde bir konsensüs yoksa ya da dinin ürettiği değerler genel değerler olarak paylaşılmıyorsa yeni dini hareketlerin sayısında ciddi artışların olması kaçınılmazdır. Sosyolojinin öncülerinden olan Durkheim'in İntihar isimli çalışması inanç birliğinin toplumsal istikrarı sağlamadaki rolünü bilimsel olarak ortaya koymuştur. Bu bakımdan inanç birliğinin tesis edilmesinde ulus-devletin rolü yadsınamaz. Küreselleşen dünyada dini geleneğin modern bilimsel bulgularla ve diğer hümanistik değerlerle uyumlu olacak şekilde yeniden formüle edilmesi aydın kafalı teologlarca ancak mümkün olabilecektir.

³² N. Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 10-17.

³³ N. Mert, "*Laiklik Tartışması ve Siyasal İslam*", Cogito Laiklik, Sayı i, Yaz 1994, s. 87-100.

³⁴ Roberts, a.g.e., s. 307.

Tarikat veya cemaat tipi dini organizasyonlar içinde yer alanlar tutum ve davranışlarında özgür olamadıklarından dini konulardaki açıklamaları grubun çıkarlarına yönelik olarak tek yanlı olmaya mahkûmdur. Bu bakımdan bu tür oluşumları birer sivil toplum organizasyonları olarak değerlendirmek doğru değildir. Mesela küreselleşme bağlamında sivil toplum Fethullah Gülen ilişkisi hakkında analizlerde bulunan Başkan, Gülen'in sivil toplum kavramlarına söylemlerinde çok sık yer vermesine karşılık cemaatin sivil toplum örgütü olmadığına altını çizmektedir.³⁵

Medeniyetler arası diyalog ve hoşgörü, her türlü çatışmayı önleyen sihirli bir formül olarak takdim edilmeye başladı. Aslında bu kavramlar batı merkezli tek yanlı bir yaklaşımın³⁶ ürünü olarak empoze edildiklerinden Hıristiyan medeniyetinin dışındakiler, mesela İslam medeniyeti zımnen çatışma kaynağı olarak görülüp hoşgörü ve diyalog yoluyla bunlara batılı değerlerin aktarılması istenmektedir. Nitekim 1998 Şubatında "Dinler Arası Diyalog Toplantısı" adı altında papa ile görüşen Fethullah Gülen'in, bu kavramlar arkasında batı dünyasında belli bir ün elde etmeye yönelik olarak hareketini küresel boyuta taşıma niyetinde olduğu söylenebilir. Ayrıca Mesih olduğunu iddia eden Ahmediye Hareketinin kurucusu Mirza Gulam Ahmed de global şartlar altında hareketini genişletme teşebbüsünde hayatın bir çok yönlerinde küreselleşmeyi yaratmada iletişimin oynadığı önemli role dikkat çekerek küreselleşmenin hareketini yamada bulunmaz bir fırsat sağladığına inanmaktadır.³⁷ Yine Bahailik Hareketi de küreselleşmenin sağladığı her fırsattan yararlanarak hareketini küresel ölçekte temsil edebilmenin yollarını aramaktadır.

Küreselleşme, ülkeler arasında giderek daha çok yakınlaşmaya sebebiyet vererek bu ülkeler arasında karmaşık bağımlılık sistemlerinin oluşmasına da neden olmaktadır. Bu bağımlılık ilişkileri üzerinde kontrolü çok az olan veya hiç olmayan ülkeler, ekonomik güçlere bağımlı olmaya itilmişler ve kendi işlerini kontrol edebilme kabiliyetlerini iyice kaybetmişlerdir. Bu yüzden bir hayat tarzı olarak benimsenen ve ortak bir noktada buluşma kültürünü geliştiren demokrasinin güvence altına alındığı istikrarlı bir kurumsal yapıyı oluşturmak gereklidir. Laiklik temelinde demokrasi kültürünün giderek hayatın her alanında kendini hissettirmesiyle tutum ve davranışlarda karşılıklı sevgi ve saygı, birbirine güven ve tahammül duygusu gelişecektir.

³⁵ Bkz.: F. Başkan, "*Küreselleşme, Sivil Toplum ve Fetullah Gülen*", Global-Yerel Eksende Türkiye, s. 273- 293.

³⁶ A. Akyürek, "Democracy and Civil Society: Dialogue Among Civilisations", Turkish Daily News, 18 Eylül 2003.

³⁷ F. A. Djajasugita, "*Ahmediyya and Globalization*", The Light, July-September 2002, s. 3- 7.

Bilindiği gibi toplumun tüm diğer fertleri gibi sosyal bilimciler de en azından sosyo-politik tutum ve davranışlardan ve toplumsal değerlerden etkilenirler. Bir dereceye kadar bu olgu, teorik perspektiflerin seçimi, takip edilen metodoloji ve verilerin yorumlanmasında görülebilir. Değerlerin toplumsal ya da kültürel temelleri olduğundan ister istemez verili bir toplumun dünya görüşüyle küresel dünya görüşü arasında bir takım uyumsuzluklar ve çatışmalar olacaktır. Böyle bir durumda çatışan yönleri daha az vurgulayarak ve daha çok benzeşen yönlerin öne çıkarılmasıyla küresel dünyada bir yer edinebilmek, ulus-devletin önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

Küreselleşme, kendimizi tarihimizden, örf ve adetlerimizden ve benliğimizden arındırma anlamına gelmemelidir. Ancak bu süreç kendimize çekidüzen vermeyi ve bazı revizyonlar yapmayı da gerekli kılmaktadır. Şüphesiz devletin saygınlığının restore edilmesi, Türk toplumunun dayanışmacı erdemlerinin vurgulanması, güçlü bir bağlılık ve aidiyet duygusunun geliştirilmesi, zayıflayan bağların yeniden güçlendirilmesi, küreselleşmenin neden olduğu kültürel erozyonu önleme anlamına gelmektedir. Ulusal-kültürel araştırmalar alanında entelektüel birikim ve ekipman geliştirilmesine ihtiyaç hasıl olmaktadır. Barış içerisinde karşılıklı sevgi ve saygı temelinde tartışma ve müzakere için ortak zeminler oluşturulmalı, kültürler arası çatışmayı sürekli hale getiren ön yargılardan uzaklaşılmalı, öz eleştiriye ve karşılıklı iş birliğini geliştirici seküler entegre edici mekanizmalar oluşturulmalıdır. Toplumda nedenselliği ve bilimsel düşünce sürecini esas alan, yenilik ve yaratıcılığı teşvik eden, bir eğitim ve kültür politikası uygulanmalıdır.

Bir yaşam biçimi ve bir davranış yöntemi olarak demokrasinin kökleşmesi ve kurumlaşması onun içerik ve niteliğini belirleyen değer, norm ve davranış kalıplarının toplum tarafından özümsemesiyle mümkündür. İstenen bilgiye ulaşabilme gücüne sahip teknik donanımlı uzmanlar arasında tesis edilen yakın iş birliği ile siyasal ve çıkar gruplarının baskısından uzak, otonom bir yapıya kavuşturulmuş bir bürokrasi yardımıyla ulus-devletin, stratejik düzenleyici ve yeniden dağıtımçı bir role kavuşturulması önem arz etmektedir.³⁸ Bu yüzden ulus-devlet çeşitli meydan okumalara rağmen hala güçlü bir siyasal birim olmaya devam etmektedir. Bu bakımdan sanayileşme ve kalkınma sosyal politikalarla desteklenerek orta tabakanın erimesi önlenmeli, üst ve alt tabakalar arasındaki uçurumun yol açtığı sosyal problemler bütünlendirici politikalarla çözülmeye çalışılmalıdır. Öte yandan Türk kültüründe izleri bulunan ve kâr gayesi gütmeyen gönüllü birliktelikler olan sosyal sektör organizasyonlarının geliştirilmesiyle sağlıklı bir toplumsal yapıya

³⁸ Bkz.: Z. Öniş, *State and Market*, İstanbul, 1998, s. 383-386.

kavuşmanın yolları aranmalıdır.

Bütün siyasi ve hukuki varlığımızın temelinde millet kavramı vardır. Türk milleti etnik bir birlikten ziyade sosyo-ekonomik, tarihi, siyasi, hukuki ve kültürel bir bütünlük olarak yerleşik kurumlarıyla tarih içinde var olmuş bir gerçekliktir. Ülkemizi meydana getiren çeşitli grupları birer halklar mozaigi olarak görüp birbirinden ayrı yan yana yaşayan kültür kabileleri olarak değerlendirmek son derece yanlıştır. Ancak bunları ulusal kültürümüze katkıda bulunan ve uluslaşma sürecinin temellerini güçlendiren üniter yapının devamında dinamik unsurlar olarak fonksiyonel hale getirmek gerekmektedir.

Demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olan laiklik ilkesinin temel oluşturucularından biri olan din ve vicdan hürriyeti, kamu sağlığını tehdit edici boyutlara ulaştığında devletin dini hayat üzerine müdahale hakkı söz konusu olabilmektedir. Küreselleşme bilhassa maddi-kültürel unsurları zorladığından, ulus-devletler kültürel bağlarından koparılması ihtimaline karşı kendi kültürünü güçlendirerek muhtemel çözümlere karşı koyabilmelidir. Toplumsal farklılaşmanın ortaya çıkarabileceği çözümler ihtimaline yeni milliyetçilik anlayışı modern seküler bütünleştirici mekanizmalardan biri olarak görülebilir. Uzlaşma ve toplumsal barışa vurgu yapan bir söylemin gelişebilmesi, dinamik toplum eksenli, bir milliyetçilik modelinin teşkili ile mümkün olabilecektir.

Küresel korku ve krizleri yenmede atılacak önemli adımlar arasında; yönetim, kurum, sivil ve siyasi özgürlükler, sosyal güvenlik, eğitim alanında tamamlayıcı ulusal düzenlemeler, planlar ve programlar sayılabilir.³⁹ Her şeyden evvel siyasetin, yargının, bürokrasinin kalitesini yükseltmek ve yolsuzlukların kökünü kazımak, güçlü bir devlet aygıtının varlığıyla mümkündür. Küreselleşmenin tehlikelerinden korunabilmek için bu alanlardaki güvenilirliği artırıcı politikalarla iyi yetişmiş elemanlara ve şeffaflığa ihtiyaç vardır. Güçlü ve istikrarlı bir siyasi yapıyla ve sosyal taraflar arasındaki iş birliği yoluyla küresel entegrasyonun ortaya çıkarabileceği endişeler bertaraf edilebilir. Sosyal güvenlik sistemlerinin iyileştirilmesi, küreselleşmenin olumsuz sosyal sonuçlarına karşı bir tampon işlevi görebilir. Bu bakımdan küreselleşmenin toplumda çatışmaları besleme potansiyeline karşı güçlü kurumsal yapıların oluşturulması gereklidir.

³⁹ D. Rodrik, "Globalisation, Social Conflict and Economic Growth", UNCTAD'da verilen konferans, Genova, Ekim, 1997.s